Tradition utan evolution i Göteborgs naturhistoriska museum

Erik Hedqvist, *Varats och utvecklingens kedja: En naturhistorisk museiutställning i Göteborg 1923–1968*. Diss. med sammanfattning på engelska. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet 2009. Papers in Museology 6. 312 s. ISBN 978-91-633-4127-4.

Under mellankrigstiden lanserade den amerikanske idéhistorikern Arthur Lovejoy tesen att det genom västerlandets intellektuella historia går att spåra vissa specifika "unit ideas", som utgör vad man skulle kunna kalla tänkandets grundbegrepp. Uppfattningen om sådana idéer kan förvisso förändras, till exempel genom begreppsutveckling och vetenskaplig forskning, och deras popularitet kan variera över tid, men idéerna i sig lever ändå kvar, likt sega tankefigurer. Till denna speciella skara av idéer förde Lovejoy idén om "varandets stora kedja": föreställningen att allt som finns hänger ihop, likt länkar i en kedja, samtidigt som det finns en hierarkisk uppdelning, från det lägsta och mest primitiva till det högsta och mest avancerade. Denna tanke uttrycktes i den antika grekiska filosofin och i neoplatonismen, var en del av natursynen inom den kristna idétraditionen och den tidigmoderna naturfilosofin, och under upplysningen och romantiken blev den helt grundläggande för det allomfattande ämnet naturalhistoria.

Om Lovejoy hade besökt Göteborg under tiden som han arbetade med sitt projekt, hade han kunnat finna belägg för att den gamla idén om varandets stora kedja kom till uttryck även då och där, nämligen som en strukturerande princip för den utställning som förevisades i stadens nybyggda naturhistoriska museum.

The Great Chain of Being var titeln på det numera klassiska arbete där Lovejoy 1936 förde fram sin tes.¹ *Varats och utvecklingens kedja* – på engelska *The Great Chain of Being and Evolution* – heter Eric Hedqvists studie av den naturhistoriska utställningen i Göteborg, som han i mars 2009 lade fram som doktorsavhandling i ämnet museologi vid Umeå universitet.

Varats och utvecklingens kedja handlar om hur (framför allt den zoologiska delen av) utställningen kom till, vad den innehöll och hur den förändrades över tid samt hur den förhöll sig dels till den lokala kulturella kontexten och dels till samtida museipraktik, forskning och vetenskapliga ideal i en mer universalistisk mening. Hedqvist har här beträtt i stort sett jungfrulig mark. Om man bortser från ett par mindre studier om det naturhistoriska museets byggnad och dess dioramor kan man konstatera, att någon systematisk kulturvetenskaplig forskning om själva utställningen inte tidigare har funnits. De historier som han har haft att förhålla sig till rör huvudsakligen sådana som författats av museets egna företrädare.²

Det övergripande syftet med avhandlingen är att belysa vilka vetenskapliga och andra ideal som utställningen representerade, och att klargöra vilken roll lokala intressen och värderingar, i förhållande till tradition och debatt i museifrågor, spelade för att utställningen blev som den blev. Det centrala är inte att spåra värderingarna bakom utställningen, utan att frilägga den vetenskap och de med den förbundna värderingar som förmedlades. Målsättningen med projektet har därigenom varit att undersöka både själva utställningen och de vetenskapliga, historiska och sociala sammanhang som den var en del av. Därjämte har Hedqvist också sett

det som ett mål i sig att dokumentera och beskriva hur museiutställningen faktiskt såg ut. Som ett skäl till det anføres att originalutställningen är så väl bevarad att den kan betraktas som ett "museografiskt minnesmärke". Avhandlingen kan i så måtto beskrivas som en fallstudie, det är en specifik utställning som studeras och det in i minsta insektsdetalj. Men den tangerar ändå frågor av mer generell räckvidd, som den maktförskjutning inom biologin som ägde rum under andra hälften av 1800-talet, från museer till universitet, och de vetenskapsrelaterade museernas oförmåga att belysa, problematisera och kommunicera naturvetenskapens komplexitet.

Den naturhistoriska utställningens problematiska förhållande till det samtida kunskapsläget inom livsvetenskaperna utgör något av avhandlingens kärnproblem. Enligt Hedqvist fanns en tydlig diskrepans mellan de ideal som utställningens upphovsman, zoologen Leonard Jägerskiöld, inledningsvis gav uttryck för och det sätt på vilket utställningen realiserades i praktiken. Även fast Jägerskiöld uttryckte uppfattningen att naturhistoriska utställningar borde spegla vetenskapens rådande ståndpunkter, kom det museum som han själv företrädde, inte att i alla avseenden göra det. Särskilt anmärkningsvärt är det, menar Hedqvist, att evolutionsläran inte gavs någon framträdande position, trots att den vid det laget hade åtskilliga decennier på nacken. Den utställning som besökarna mötte 1923 och sedan under ytterligare flera decennier, förde tankarna till Carl von Linnés statiska natur snarare än till Charles Darwins föränderliga. Den speglade alltså *varandet*, inte *blivandet*.

Mot bakgrund av detta identifierade problem har Hedqvist formulerat en tydlig frågeställning: varför gavs inte evolutionen en distinkt framställning i utställningen? Den frågan

har i sin tur fört honom vidare till en serie frågor av mer allmän, nästan retorisk, karaktär, rörande förhållandena mellan vetenskapsrelaterade utställningar i stort och de kulturer eller strukturer som de ingår i: "Vilken inverkan har omgivningen på varaktighet och förnyelse av naturhistoriska utställningar?"; "Vad innebär det att utställarna är förmedlare eller uttolkare av vetenskapen?"; "Befinner de sig tillräckligt nära forskningsfronten för att kunna engagera sig i uppgiften att orientera om de rön som görs av forskare inom skilda läger?"; "Förmår de att oberoende av omsorg om museets yttre anseende och materiella välgång hävda kontroversiella ställningstaganden i vetenskapliga tvistefrågor?"; "Stöds de av styresmän som vill främja även kunskap som kan leda till att rådande samhälleliga värderingar sätts ifråga?". Kring dessa frågor uppställs en rad hypoteser och antaganden, av vilka den viktigaste är, att det naturhistoriska museet i Göteborg blev som det blev därför att det saknade makt att hävda "en oberoende utställningspolitik" (s. 22-23).

I inledningskapitlet karaktäriserar Hedqvist sin avhandling litet försynt som en "beskrivande monografi". Något specifikt teoretiskt eller analytiskt ramverk för avhandlingen i dess helhet har förvisso inte använts men Hedqvist anknyter ändå till flera olika teoretiska resonemang och begrepp inom till exempel nationalismforskning, kulturteori, museiteori och kunskapsteori, som gör att den deskriptiva berättelsen varvas med mer analytiska partier. Inspiration har inte minst hämtats från den kontextualistiskt och konstruktivistiskt inriktade vetenskapshistoriska och vetenskapssociologiska forskningen, särskilt från Thomas Brantes avhandling *Vetenskapens struk-tur och förändring* (1980).³ Brante knyter här samman Thomas Kuhns paradigmatteori med sociologisk teori och lämnar därmed ett bidrag till den del av

forskningsfältet vetenskapsstudier, som handlar om att studera vetenskap som ett socialt fenomen eller system. Till resultaten hör en modell som går ut på att all vetenskap vid varje givet tillfälle bör förstås som ett resultat av tre olika men med varandra förbundna strukturer: en teoretisk eller epistemologisk struktur, en sociologisk struktur och en psykologisk struktur. Detta synkrona perspektiv kopplas vidare ihop med Kuhns teori om hur vetenskap, i ett historiskt, diakront perspektiv, genomgår olika utvecklingsfaser.

Valet av (den första delen av) Brantes modell är litet förvånande eftersom Hedqvist egentligen inte studerar vetenskap, varken som praktik eller som struktur, medan Brante å sin sida lägger föga vikt vid vetenskapens materiella kultur, som naturhistoriska samlingar kan sägas tillhöra. Teoribruket har dock skett på ett ganska pragmatiskt sätt. Mitt intryck är att Hedqvist helt enkelt har modifierat Brantes modell, genom att ersätta "vetenskap" med "museiutställning" och "teoretisk nivå" med "vetenskap". Resultatet blir då en ny modell där fenomenet "vetenskapsrelaterad museiutställning" förstås som en kombination av vetenskaplig struktur, sociologisk struktur och psykologisk struktur. Det är förstås inte fel att på det sättet transformera en befintlig modell, tvärt om vittnar det om författarens innovationsförmåga, men det hade varit ännu bättre om transformationen hade förklarats och motiverats på ett tydligt sätt.

Därutöver bör framhållas att Hedqvist också har formulerat en del enkla men fruktbara teser, hypoteser och antaganden som rör de naturhistoriska museernas kunskapsförmedlande möjligheter och begränsningar. En sådan hypotes är att vetenskapsrelaterade museer i regel inte klarar av att återge de kontroverser och meningsmotsättningar som vid varje givet tillfälle

existerar inom forskningen, vilket begränsar museernas uppdrag att kommunicera vetenskap med allmänheten på ett rättvisande sätt. Detta hänger delvis ihop med den tröghet som följer med institutionaliserade rumsliga medier men, menar Hedqvist, också med att museerna inte äger samma grad av autonomi som universitetet har. De naturhistoriska museerna måste till exempel på ett annat sätt än universitetet ta hänsyn till allmänhetens förväntningar, även de estetiska och moraliska, och det påverkar utställningarnas innehåll. Hedqvist skriver (s. 22-23):

Min tro är att även naturhistoriska utställningars innehåll väljs med hänsyn till vad man inom museerna tror sig veta att publiken föredrar. En utställnings värde mäts i graden av dess uppskattning bland lekmän. Inte endast pedagogik och utställningsteknik väljs med tanke på besökarnas intresse. Mitt antagande är att ledning och medarbetare vid naturhistoriska museer väljer att i utställningar framföra ett budskap som bekräftar uppfattningar som råder utanför vetenskapen.

Själv undersökningen inleds med ett bakgrundskapitel som utifrån tidigare forskning om naturalhistoria och naturhistoriska museer skildrar den vetenskapliga och museala tradition som utställningen i Göteborg blev en del av. Naturalhistoria, får vi lära oss, var det vetenskapliga studiet av vad Linné kallade växtriket, djurriket och stenriket. Till ämnets grundläggande kunskapspraktiker hörde att resa, samla, beskriva, ordna, kategorisera och namnge. Som en konsekvens av denna verksamhet uppstod väldiga samlingar av naturalier, och det var dessa som kom att bilda grund för de pampiga naturhistoriska museer som, ofta med statliga medel och med nationalistiska eller imperialistiska förtecken, inrättades under 1800-talet.

Som Hedqvist förklarar gjorde dessa museer med tiden anspråk på att uppfylla en dubbel

uppgift, sammanfattad i uttrycket "the new museum idea". Genom att hysa så kompletta samlingar som möjligt skulle de fungera som vetenskapliga institutioner för professionell forskning inom framför allt systematik och taxonomi, men de skulle också fylla en populärvetenskaplig funktion genom att ställa ut väl valda delar av samlingarna, som riktade sig till allmänheten. Hur dessa så kallade skådesamlingar skulle konstrueras var emellertid en fråga som väckte debatt. Skulle även kunskaper om naturkrafternas verkningar gestaltas och i sådana fall hur då? Var det estetiskt acceptabelt att komplettera de strikta naturaliesamlingarna med kartor, illustrationer eller texter av förklarande natur? Helt visst frågor som är aktuella än idag.

Det naturhistoriska museet i Göteborg öppnades 1923 men det var inte första gången staden kunde uppvisa en naturalhistorisk samling. En sådan hade funnits ända sedan 1830-talet, först som ett litet fristående museum med regional inriktning och sedan som en avdelning av Göteborgs museum, invigt 1861. Om denna avdelning och dess verksamhet och personal, inklusive föreståndaren Leonard Jägerskiöld (1867–1945) handlar kapitel 2. Jägerskiöld, som är avhandlingens huvudaktör, inledde sitt arbete vid museet 1904. Dessförinnan hade han disputerat i zoologi vid Uppsala universitet, på en avhandling om rundmaskars anatomi och histologi, och även blivit utnämnd till docent. Han var också intresserad av djurgeografi (ett ämne som han från 1907 kom att företräda som docent vid Göteborgs högskola), och han var tydligen hyggligt insatt i de olika utvecklingsläroren som florerade runt sekelskiftet 1900.

Jägerskiöld valde alltså att lämna universitetet i Uppsala för museet i Göteborg, men varför han gjorde det framgår inte riktigt. En viss professionell koppling till Bohuslans natur fanns

förvisso sedan tidigare, eftersom Jägerskiöld under ett par somrar hade arbetat vid Kristinebergs forskningsstation, och denna marina forskning kunde han nu i mån av tid fortsätta med. Att han senare vid två tillfällen sökte professurer i Uppsala och Lund antyder att han inte var helt tillfredsställd med att vara förankrad i Göteborg. Att han sedan inte kom ifråga för någon av dessa tjänster antyder samtidigt att forskning kanske inte var hans starkaste sida. Som administratör och popularisator tycks han däremot ha fått de bästa vitsord.

Innehållet i Göteborgs museum växte stadigt genom insamling och förvärv, och under 1910-talet ökade kraven på en rymligare och mer ändamålsenlig lokal för de naturhistoriska samlingarna. Efter en tids förhandlingar fattade stadsfullmäktige i Göteborg 1914 beslut om att en ny självständig museibyggnad skulle uppföras och ett särskilt naturhistoriskt museum inrättas. Museet skulle, enligt de officiella handlingarna, vara modernt och organiserat "efter biologiska principer". Om diskussionerna kring och förberedelserna inför detta bygge handlar kapitel 3.

Jägerskiöld hade tidigare besökt flera naturhistoriska museer, däribland det naturhistoriska museet i London, och då tagit intryck, som han offentliggjorde i kulturtidskriften *Ord & Bild* 1903.⁴ I syfte att hämta ytterligare inspiration inför arbetet med den nya utställningen besökte han även museimiljöer i Paris, Bryssel, Hamburg, Lübeck, Bremen, Stockholm och Kristiania, vilka vi får stifta bekantskap med i kapitlet. Inget av dessa museer verkar dock ha imponerat på honom på samma sätt som det i London gjorde, anser Hedqvist. Men ska man söka en förebild till hur det naturhistoriska museet i Göteborg blev, verkar ändå det i Bremen ligga närmast till hands. Kapitlet ger också en inblick i det nätverk som bidrog till att det nya

muséet kom att förverkligas, och som förutom styrelsen för Göteborgs museum även inbegrep Merkantila föreningen och Stadsfullmäktiges diskussionsklubb. Inom detta nätverk framhölls särskilt den tilltänkta publikens behov, mindre tycks ha sagts om vetenskapens krav.

Därtill innehåller kapitlet en fin redogörelse för det politiska och kulturella klimat som rådde i Göteborg omkring sekelskiftet 1900. Göteborg var vid denna tid en "stad på fram-marsch", skriver Hedqvist. Det var en växande industri- och arbetarstad, samtidigt politiskt dominerad av storborgerlig liberalism och medelklasskonservatism. Det var också en stad där flera nya kunskaps- och bildningsmiljöer etablerades, ofta med stöd från privat filantropi. Idealistisk humaniora vägde här än så länge tyngre än materialistisk naturvetenskap, knappast vid Chalmers tekniska skola men däremot vid Göteborgs högskola. Linné hyllades visserligen högtidligen i samband med 200-årsminnet 1907, men framför allt som en uttolkade av skapelsen och som en idol för tidens nationalism och naturkult. Den kristna traditionen, inte minst i form av den konservativa Schar-taunismen, utövade ett starkt inflytande, och det är en aspekt som Hedqvist gör en stor po-äng av: Darwinismen uppfattades som ett hot, både mot tro och samhällsordning, och det var en uppfattning som Jägerskiöld rimligen var tvungen att förhålla sig till när den nya natur-historiska utställningen skulle konstrueras.

Det beslöts att den nya museibygnaden skulle placeras på en höjd vid den så kallade Slotsskogen. Det var ett etablerat rekrea-tionsområde som normalt lockade människor från de lägre samhällsskikten och som tydligt fungerade närmast som en folkpark. Tanken bakom placeringen var politisk: muséet skulle fungera som en "kulturanstalt för de breda fol-klagen" och som sådan vara betydelsefull ur

"folkuppfosteringssynpunkt". Planen var att det nya muséet, som ritades av arkitekten Ernst Torulf, skulle stå färdigt 1918, men på grund av ofredstider och efterkrigsdepression drog ar-betet ut på tiden. Inte förrän 1923, samma år som staden firade sitt trehundraårsjubileum och den stora Göteborgsutställningen arrange-rades, öppnades dörrarna för besökarna.

Hela kapitel 4 är tillägnad museibygnaden, dess exteriör såväl som dess interiör. Huset fick flera sammanhängande byggnadskroppar och som Hedqvist konstaterar fanns en tydlig rumsfördelning mellan intern och publik verk-samhet, vilket erinrar om "the new museum idea". I de publika rummen har Hedqvist själv vandrat runt och analyserat vad han sett på väg-gar, golv och tak. Särskilt intressant finner han den takmålning innanför den ursprungliga en-trén, som föreställer Adam bland djuren i Edens lustgård, och som onekligen kan tolkas som ett uttryck för en kristen natursyn, kanske också för kyrkans inflytande över vetenskapen. Hedqvist lyfter vidare fram byggnadens nation-alsromantiska karaktär, som är så typisk för den skandinaviska arkitekturen från tiden kring sekelskiftet 1900, men som vid öppnandet 1923 redan var på väg att bli hopplöst om-odern. Möjligen med undantag av dioramorna, som visade klassiska svenska landskapsscener, präglades däremot inte själva utställningen av någon djupare nationalism; det största utrym-met upptogs nämligen av utländska daggdjur.

Hur de naturhistoriska samlingarna åskåd-liggjordes i den nya museibygnadens utställ-ningssalar och gallerier är temat för kapitel 5, som är något av avhandlingens empiriska hu-vuddel. Tillsammans med texter och fotografier bygger även detta på Hedqvists egna iaktta-gelser; han har dessutom försökt sätta sig in i hur besökare i det förflutna kan ha rört sig i och upplevt muséet, med den uppseendeväckande

Malmska valen och allt. Hedqvist konstaterar till att börja med att utställningen nästan helt och hållet handlade om djur. Eftersom de geologiska samlingarna var blygsamma och växtsamlingarna helt och hållet hade tagits bort (herbarierna hade överförts till den botaniska trädgårdens institutionsbyggnad), så var det strängt taget ett zoologiskt museum som besökarna klev in i. Han påpekar vidare att det i första hand var morfologin, det vill säga form och uppbyggnad, som presenterades. Av samtidens experimentellt inriktade biologi rörande fysiologi, embryologi och ärftlighetslära syntes däremot inte mycket. Några paleontologiska samlingar, som visade utdöda arter, tycks inte heller ha funnits.

Djuren var systematiskt ordnade i olika avdelningar på ett sätt som gjorde att åskådarna steg för steg skulle kunna följa "det av vetenskapsmännen antagna systemet från lägre till högre djur hela skalan uppför" (s. 154), vilket var en önskan som Jägerskiöld själv hade uttryckt 1914. Denna systematiska presentation var i princip möjlig att förena med ett historiskt, evolutionistiskt perspektiv, förutsatt att man var införstådd med och accepterade tanken att de skilda arterna hade utvecklats successivt och var mer eller mindre besläktade med varandra. Men någon vägledning för en sådan tanke gavs inte. Utställningen saknade en utpekad tidsdimension och som Hedqvist inskärper kunde systemet därför lika gärna förknippas med en oföränderlig natur i enlighet med Linnés natursyn. Uppgifter om att det vid denna tid förekom flera mer eller mindre olika typer av zoologiska indelningssystem fanns inte heller, trots att utställningen faktiskt kombinerade ett par skilda varianter. Sammanfattningsvis kan man säga, att den information som stod till besökarnas förfogande var lapidarisk.

Det fanns förvisso tecken som tyder på en

problematisering av idén om varandets stora kedja och som pekar i riktning mot utvecklingsläran. Ett sådant tecken var att utställningen faktiskt innehöll exempel på varieteter och hybrider, som antyder att arterna inte är statiska. Ett annat tecken är att viss uppmärksamhet riktades mot så kallade sekundära könskaraktärer, vilka enligt Darwin är av betydelse i kampen för fortplantningen. Ett tredje tecken var att både biogeografiska och protoekologiska förhållanden lyftes fram, också det centrala komponenter för det samtida utvecklingstänkandet. Men inget av detta kopplades uttryckligen till teorin om en biologisk och slumpmässig evolution. Hedqvists slutsats (s. 187) blir därför att utställningen trots allt återspeglade den gamla idén om varandets stora kedja, snarare än en "utvecklingskedja" med diverse förgreningar.

I samband med invigningen prisades utställningen för sina skönhetsvärden. I estetiskt hänseende påminde den kanske mer om en konstatställning än om en vetenskapsrelaterad utställning med folkbildande anspråk. Det var sannolikt ett bidragande skäl till varför museet tilldrog sig ett stort intresse, som dessutom kom att hålla i sig. Sett till antalet besökare kunde det utan problem konkurrera med det betydligt mer imposanta Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm, låt vara att besökarna till stor del utgjordes av ditkommenderade skolklasser. Samtidigt utgjorde den utåtriktade verksamheten – här liksom på andra naturhistoriska museer – bara en mindre del av museets totala arbete, som i övrigt handlade om vetenskapliga aktiviteter i form av insamling, förvärv och bearbetning av naturalier.

I kapitel 6 undersöks vad som hände med den naturhistoriska utställningen, från 1923 och fram till 1960-talet. Här konstateras att den ursprungliga utställningen länge fick stå

tämligen orörd. Under Jägerskiölds epok gjordes överhuvudtaget inga utmärkande förändringar, till exempel för att med texter, illustrationer eller nytt åskådningsmaterial belysa evolutionen på ett tydligare sätt. Förebilder för en sådan förändring fanns tillhands, inte bara vid det naturhistoriska museet i London utan även vid Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm och den naturhistoriska avdelningen vid Bergens museum, men de gjorde inga större avtryck i Göteborg.

År 1937 efterträddes Jägerskiöld av en annan Uppsalazoolog, Orvar Nybelin, men inte heller under hans ledning skedde några större justeringar av basutställningen. En del tillägg och kvalitetshöjande insatser genomfördes men huvudsakligen inom ramen för det rådande systemet. "Långt efter seklets mitt odlades i Göteborgs naturhistoriska museum klassisk naturhistoria. Något intresse att förmedla en kunskap om de större sambanden härutöver spåras ännu inte", skriver Hedqvist (s. 204). Tydligen kan ett sådant intresse spåras först från slutet av 1950-talet, när två principiellt viktiga tillägg gjordes vid utställningens entré: en tavla som visade en bild av ett stamträd över djurriket, och en annan som framställde djurvärldens utbredning över tid. Syftet med dessa tavlor var just att erbjuda besökarna kronologisk översikt och sammanhang, inklusive en introduktion till evolutionsläran.

Bakom de två tavlorna stod Nybelins efterträdare, malakologen Bengt Hubendick, som rekryterades från Naturhistoriska Riksmuseet, där han dessförinnan hade verkat som forskare. År 1950 hade han utgivit boken *Den moderna utvecklingslärans huvuddrag* (1950) och i sin nya roll som föreståndare fortsatte han att popularisera aktuell biologisk kunskap. Med Hubendick inleddes en successiv förändring av den naturhistoriska utställningen, av honom

själv karakteriserad som en "modernisering". De gamla delarna omdanades och kompletterades, nya delar infördes – till exempel om ekologi och miljöfrågor och om människan som biologisk varelse – och i linje med en allmän museitrend kompletterades de utställda samlingarna med klargörande kartor, texter, bilder, diagram och modeller. Så särskilt mycket information om evolutionsteorin och dess principer blev det emellertid inte; en särskild utställning och genetik och utvecklingslära tillkom inte förrän i slutet av 1970-talet.

Avhandlingen avslutas med en sammanfattande analys av händelseförloppet. I fokus står undersökningens huvudfråga, om varför utställningen blev som den blev och hur det kom sig att den inte fullt ut uppfyllde de vetenskapliga ideal som Jägerskiöld en gång stod för. För att närma sig ett svar använder Hedqvist sin modifierade variant av Brantes modell för att frilägga olika faktorer eller drivkrafter bakom museet, och även vikta dem mot varandra. Han diskuterar först evolutionslärans status vid sekelskiftet 1900 och framhåller att Darwins teori om utveckling genom naturligt urval bara var en bland flera konkurrerande inriktningar. Att presentera den som vetenskaplig sanning hade onekligen varit riskfyllt. Kanske upplevde Jägerskiöld dessutom att hans kompetens inte var tillräcklig för att han skulle kunna ta ställning i den alltmer komplexa frågan. Det hade däremot inte varit kontroversiellt ur naturvetenskaplig synpunkt att lyfta fram utvecklingen i sig, ty om den rädde i stort sett konsensus. Det fanns därför inga goda vetenskapliga skäl för att inte tydliggöra utvecklingsperspektivet i utställningen mer än vad som gjordes. Skälen till det måste sökas på annat håll, och Hedqvist vänder sig då till de grupper som hade makt och inflytande i det göteborgska samhället vid tiden för museets uppförande: företrädare för

konserverativ kristendom, liberalt näringsliv och idealistisk humaniora. Tolkningen är att Jägerskiöld anpassade utställningen för att tillgodose dessa gruppers mer eller mindre tydligt uttalade önskemål och förväntningar (s. 243):

Liksom Jägerskiöld i utställningen undvek de kontroversiella frågorna inom naturhistorisk forskning, så undvek han att göra en utställning som skulle ha varit kontroversiell i kyrkans ögon eller som stred mot den förhärskade liberala samhällsåskådningen. Han valde tvärtom en framställning som var förenlig på en gång med den kyrkliga, den politiska och den ekonomiska maktens intressen.

Denna anpassning ser Hedqvist som en mer eller mindre medveten strategi. Genom att spela på de rätta ideologiska strängarna skapades incitament för att projektet skulle tilldelas ekonomiska resurser. Om Jägerskiöld däremot hade gått sin egen väg, eller rättare sagt följt de normer som rådde inom den universitetsvärld som han tidigare varit en del av, hade ett nytt museum kanske aldrig kommit i fråga. När allt kom omkring var det inte i första hand en förändring av den publika utställningens struktur som motiverade det nya museet. Men Hedqvist söker inte bara efter skäl till utställningens utseende i den lokala kontexten och i Jägerskiölds psyke, utan reflekterar också över den makt som traditionen kan ha utövat, i detta fall framför allt den så kallade aristoteliska och linnéanska forskningstraditionen (med arterna och deras systematik i centrum) som i sin tur materialiserade sig i de naturhistoriska museernas oändliga rader av naturalier.

Någon frågeställning om varför utställningen trots allt förändrades med tiden finns som synes inte med i Hedqvists digra frågebatteri. Det är dock inte ett ämne som han undviker att beröra. På 1950-talet hade mycket blivit annorlunda. I det svenska folkhemmet hade naturvet-

tenskapen tilldelats en helt ny samhällsroll samtidigt som kyrkans betydelse hade reducerats. Darwins perspektiv hade accepterats i stort och dessutom förenats med systematiken och genetikerna inom ramen för vad som brukar kallas biologins "moderna syntes". Att Hubendick valde att införa ett evolutionsperspektiv i utställningen är mot denna bakgrund inte förvånande, anser Hedqvist. Anmärkningsvärt är däremot att det skulle dröja ytterligare ett par decennier innan evolutionens mekanismer lyftes fram på ett konserverat sätt. Hubendick må ha varit en handlingskraftig person, men också han hade strukturer att förhålla sig till.

Varats och utvecklingens kedja är en doktorsavhandling i ämnet museologi. Med referens till Friedrich Waidacher hänför Hedqvist själv sitt verk till delområdet "historisk museologi", och det är en ganska träffande karaktäristik.⁵ Historisk museologi, förklarar han, "fordrar samverkan med forskningsområdena historia och vetenskapshistoria" (s. 25) och det är därför inte konstigt att avhandlingen till stor del påminner om en idé- och lärdomshistorisk studie. Jag syftar då särskilt på den vikt Hedqvist har lagt vid utställningens lokala intellektuella och kulturella kontext, och på hans intresse för såväl tradition som förändring över tid. Goda historiografiska förebilder inom denna riktning har han bland annat funnit i historikerna Mary Winsor och Ronald Rainger, som i verken *Reading the Shape of Nature* (1991) och *An Agenda for Antiquity* (1993) har analyserat och problematiserat verksamheten vid Museum of Comparative Zoology i Cambridge, Mass. respektive det naturhistoriska museet i New York.⁶ I båda dessa fall uppstod en spänning mellan museernas verklighet och universitetsvärldens vetenskapliga ideal, som på sätt och vis påminner om hur situationen i Göteborg tedde sig.

Men avhandlingen innehåller också mer ut-

präglat museologiska aspekter. "Utställningar", heter det, "förstås i deras förening av arkitektur, föremål, bild och text" (s. 11-12). Artefakter används därför som centrala studieobjekt, och vid sidan av sin arkiv- och litteraturforskning har Hedqvist också tillämpat vad man skulle kunna kalla museologisk fältforskning. Stora stycken som rör såväl museibyggnaden och miljön som själva utställningen baseras som sagt på hans egna iakttagelser i samband med besök på platsen, gjorda i slutet av 1990-talet. Hedqvists museologiska fokus på själva utställningen och dess kulturella sammanhang innebär dock samtidigt att han knappast alls intresserar sig för de grundläggande vetenskapliga praktiker som faktiskt bedrevs i anslutning till museet, som insamling och forskning liksom samarbeten med andra lärda institutioner.

De primärkällor som avhandlingen baseras på består följaktligen av två olika typer: dels själva byggnaden med dess materiella lämningar i form av montrar, dioramor, naturalier, modeller och planschverk, dels arkivmaterial, som fotografier och korrespondens och dokument rörande utställningens tillkomst. Vad gäller tryckta källor har museets egna informationskrifter och regelbundet publicerade årsberättelser utgjort ett frekvent använt källmaterial. Källäget har överlag varit gott, men det finns punkter där det brister. Jag tänker till att börja med på de källor som stått till buds för analysen av Jägerskiölds återopade ståndpunkter, om hur den nya utställningen borde se ut. Något särskilt personarkiv från Jägerskiöld har tyvärr inte påträffats och Hedqvist har till stor del fått lita till dennes egna publikationer. En huvudkälla utgörs av den tidigare nämnda artikeln i *Ord & Bild* från 1903, skriven innan Jägerskiöld överhuvudtaget arbetade vid museet. I avhandlingen beskrivs denna artikel nästan som en programförklaring för hur naturhistoriska mu-

seer i allmänhet och det i Göteborg i synnerhet bör se ut. Den kallas på ett ställe för Jägerskiölds "personliga program" (s. 199), och på ett annat sägs att Jägerskiöld i uppsatsen "tydligt deklarerat att han önskade verka för en ny typ av utställningar" (s. 259). Min undran är om inte detta – i brist på annat och bättre källmaterial – är att överdriva uppsatsens betydelse, för någon sådan tydlig deklaration hittar i alla fall inte jag. Uppsatsen är ju i första hand en kommenterad recension av utställningen i London, låt vara att Jägerskiöld gör en del jämförelser med situationen i Sverige (dock utan att nämna utställningen i Göteborg).⁷

Även det material som stått till förfogande för analysen av hur det kom sig att den nya utställningen fick den inriktning den fick, inklusive avsaknaden av ett uttalat evolutionsteoretiskt perspektiv, förefaller ha varit ganska tunt. Källäget verkar helt enkelt inte ha varit tillräckligt bra för att man i detalj skall kunna följa de diskussioner som föregick beslutet om det nya museet, inklusive eventuella konflikter eller meningsskiljaktigheter. I en nyckelpassage (s. 113) ger Hedqvist sin tolkning av varför utställningen blev som den blev: "Han [Jägerskiöld] hade nu blivit bekant med de stämningar som rådde i Göteborg. Han hade 1907 nåtts av budskapet från biskoparna och högskolans rektor om att vetenskapen var underordnad tron. Jägerskiöld måste ha dragit slutsatsen: Göteborg var vid denna tid inte platsen där framgång stod att vinna genom en materialistisk förkunnelse." Det är inte en orimlig slutsats, tvärt om, men den bär ändå drag av spekulatation. Om Jägerskiölds verkliga handlingsutrymme, liksom hans förhållande till museistyrelsen, får vi inte veta så mycket om. Det blir därför svårt att avgöra huruvida det var Jägerskiöld eller styrelsen som saknade makt att hävda "en oberoende utställningspolitik". Dessa synpunkter till trots är jag imponerad av det arbete

som Hedqvists har lagt ner för att så långt som möjligt gå till botten med sitt ämne och sina frågor. Han verkar ha gjort det bästa av situationen.

Varats och utvecklingens kedja är en avhandling som är både lärd, innehållsrik och infallsrik. Bland avhandlingens förtjänster vill jag särskilt framhålla den avslutande analysen, som på ett elegant sätt både sammanfattar och tydliggör avhandlingens resultat. En annan styrka är att Hedqvist har lyckats bearbeta och syntetisera så mycket forskning inom såväl vetenskapshistoria som museologi. Anknytningen till det nationella och internationella forskningsläget är gott, åtminstone för tiden fram till år 2005. Språket är genomgående enkelt att följa och stilen är säker och inte alltför överlastad med teknisk jargong. När det gäller behandlingen av källorna såväl som referaten av sekundärlitteraturen på området är min bedömning att detta är en trovärdig och överlag väl genomarbetad avhandling. Jag saknar få källhänvisningar och jag finner inga skäl att tvivla på de uppgifter som anges. Vad gäller hänvisningar och citat finns visserligen en del mindre felaktigheter här och där, dock inte värre än att innehållet framgår som det ska. Studiens omfattning i kombination med att källäget inte alltid varit det bästa har samtidigt medfört en del svårigheter. Dessa svårigheter har enligt min mening både underlättats och försvårats av den teoretiska anknytningen. Tolkningen av utställningen och Jägerskiölds agerande har helt klart fördjupats med hjälp av inspiration från det vetenskapssociologiska perspektiv som Brantes avhandling representerar. Men detta teoribruk har också skapat frågetecken eftersom Brantes modell egentligen har ganska lite med publika museiutställningar att göra. Att modellen trots allt förefaller fungera i detta sammanhang har nog mer med Hedqvists djupa kunskaper om mu-

sevärlden att göra än med teorins förklaringskraft.

NOTER

1. Arthur O. Lovjoy, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea* (Cambridge, Mass., 1936).
2. Det naturhistoriska museet i Göteborg berörs förvisso också i Anna Samuelssons färskas doktorsavhandling i sociologi *I naturens teater: Kultur- och miljösociologiska analyser av naturhistoriska utställningar och filmer* (Uppsala, 2008).
3. Thomas Brante, *Vetenskapens struktur och förändring* (Lund, 1980).
4. L. A. Jägerskiöld, "Ett besök i Londons naturhistoriska museum", *Ord & Bild* (1903).
5. Friedrich Waidacher, *Handbuch der allgemeinen Museologie* (Wien, 1993).
6. Mary P. Winsor, *Reading the Shape of Nature: Comparative Zoology at the Agassiz Museum* (Chicago, 1991); Ronald Rainger, *An Agenda for Antiquity: Henry Fairfield Osborn and Vertebrate Paleontology at the American Museum of Natural History 1890-1935* (Tuscaloosa, 1991).
7. Efter disputationen har Hedqvist upplyst mig om att Jägerskiöld vid ett tillfälle beskrev sin artikel som ett "program", detta i ett brev daterat den 28 maj 1903 till professorn i språkforskning vid Göteborgs högskola Evald Lidén. Uppgiften diskuteras inte i avhandlingens med står att finna i Hedqvists artikel "Arv och nation: Nationalromantik i ett naturhistoriskt museum", *Nordisk Museologi* 2003: 1, s. 108, not 33.

Christer Nordlund

Docent i idéhistoria vid Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

E-mail: christer.nordlund@histstud.umu.se